

Osztják parallelizmusok és mellérendelő összetételek¹

1. Az északi-osztják népköltészetet (és más, itt nem tárgyalandó finn-ugor népek költészetét) szembevetően jellemzi a parallelizmusoknak egy igen szigorú fajtája. Az egymás mellett vagy egymás közelében álló sorok szintaktikai, morfológiai és lexikai szerkezete azonos — csupán egy vagy két szóban különböznek. Ezek a szavak a párhuzamos sorokban ugyanazt a helyzetet foglalják el:

*xǎrəŋ uás xǎrəmnä kāmən ètləm,
xǎrəŋ kòr!t xǎrəmnä kāmən ètləm*

(Reguly-Pápay 1944–65. II:129, 11. 80–81.)

‘teres városom terére kimegyek,
teres falum terére kimegyek’

*xou làiləm əljəl ti làu !lləm
uàn làiləm əljəl ti lau!lləm
նօցաւայ լաԲտ պէլԳալ յառմալ յսԲինս
louən tilás pèlGal iàzmal iuBinä*

(Ibid: 105, 11. 931–34)

‘hosszú ideig várt végükre itt várok,
rövid ideig várt végükre itt várok,
a húsos hét közepéig tartó járásuk után,
a csontos hónap közepéig tartó járásuk után [megérkeznek]’

Austerlitz (1958) formalizálását követve az első két sor a következőképpen ábrázolható (az egyszerűség kedvéért elhagyom a verbális és nominális sorok megkülönböztetését):

¹ Ennek a cikknek az első változata a Language Sciences 41-ben jelent meg 1976-ban.

A x B C

A y B C

Lowth-tól Jakobsonig három fajtáját szokás megkülönböztetni a párhuzamosságnak — Lowth terminológiájával, a parallela synonymát, a parallela antithetát és a parallela syntheticát. Ezeknek az a közös tulajdonságuk, hogy a bennük szereplő sorok mindegyike önálló valóságészletre utal. Következésképp e sorok egymás mellé kerülve is legfeljebb ellentétet fejezhetnek ki — ellentmondásban nincsenek egymással. Az osztják parallelizmusok ebbe a képbe nem illenek bele. A történet szövéseéből világosan kitűnik, hogy a párhuzamos sorok együtt utalnak ugyanarra a valóságészletre. Ugyanakkor logikai ellentmondásban vannak egymással — például, semmi sem lehet egyszerre falu és város, senkire sem lehet egyszerre hosszú és rövid ideig várni. Steinitz (1941) egyenesen groteszknak nevezi az ellentmondó sorokat.

2. Azzal a jelenséggel állunk tehát szemben, hogy népköltészeti alkotásoknak egy fajtája tipikusan értelmezhetetlen. Ilyenkor két lényegesen különböző stratégiát követhetünk. Az egyik az, hogy ezeket az alkotásokat egyenesen a poétika hatáskörébe utaljuk, ahol is a műfaj konvencióit meg lehet állapítani, de a szöveg értelmezéséhez nemigen lehet közelebb jutni. A másik az, hogy feltesszük: ezeknek a soroknak az anyanyelvi beszélő számára világos értelmük van, és megpróbáljuk megtalálni ezt az értelmet. A két stratégia közül tudomásom szerint az elsőt szokás választani. Alább a másodikkal fogok kísérletezni.

A népköltészetben alkalmazott párhuzamos szavak készlete többé-kevésbé zárt. Találunk azonban az osztjákban — és más finnugor nyelvekben — egy másik, igen hasonló, zárt készletet is: a mellérendelő összetételekét. Ezeknek két fajtájuk van. A fokozó összetételek tagjai szinonimák, pl. *dúsgazdag*, *búbájos*, *búbánatos*, *tösgyökeres*. Az összefoglaló összetételek tagjait antonimáknak is nevezhetnénk — revelálőbb azonban arra rámutatni, hogy két szélsőség megnevezésével utalnak egy fölöttes fogalomra, pl. *szántóvető*, *orca* (<*orr+száj*), *fű-fa* 'mindenki,' *boldogboldogtalan* 'mindenki.' (Sőt, ugyanebben a szellemben: *se nem oszt, se nem szoroz, se hús, se hal, se íze, se büze*.)

Az osztjákban a párhuzamos szavak és a mellérendelő összetételek készlete jelentős mértékben átfedi egymást. Az átfedést példázzák többek között a következők: *ási-ayki* 'apa-anya = szülő,' *nēpxo* 'nő-férfi = emberi lény,' *suŋ-ān* 'csésze-tányér = edény,' *xatl-āt* 'nappal-éjszaka = nap,' *ēui-pox* 'lány-fiú = gyermek,' *mou-iejk* 'föld-víz = világ vagy szülőföld,' *woj-xul* 'állat-hal = mindenféle állat,' *još-kur* 'kéz-láb' = [idiómákban] egész test,' *lē-jēš* 'eszik-iszik = étkezik,' *ä-jis* 'kor-idő,' *tal-lun* 'tél-nyár = év,' *lou-mis* 'ló-tehén = háziállat,' *ār-mānš* 'ének-mese,' *nēm-sii* 'név-hang = hírnév.'

Az azonosságot mutatják például az alábbiak:

parallelizmusban:

nij manəm niyi suŋ məsl-gi
xui manəm xui suə məsl-gi

(Pápay 1910. 172)

‘ha nő járta nős vidék kell neked,
 ha férfi járta férfis vidék kell neked’

összetételben:

si nəŋxoi nɔtta məsl

(Pápay 1910. 74)

‘ennek az embernek (nő-férfinék) segíteni kell’

Ezzel szemben az alábbi szó párokat csak parallelizmusok kapcsolják össze: *ētti-logti* ‘kelő-nyugvó,’ *tōrəm-jēlam* ‘ég-menny,’ *nōrəm-ònt* ‘mező-erdő,’ *peŋk-kunz* ‘fog-mancs,’ *šiuən-pòsŋəŋ* ‘gőzös-füstös,’ *naŋk-xol* ‘vörös-fenyő-fenyő.’ Úgy tűnik azonban, hogy ezek a szó párok semmilyen vonatkozásban nem különböznek az átfedő osztályok tagjaitól.

Ezeknek az adatoknak az alapján nyilvánvaló, hogy a parallel szavak és a mellérendelő összetételek jelensége nem független egymástól. A két készlet egybevetése egyszerű kulcsot ad a parallel sorok értelmezéséhez. Nem groteszkek ezek, és nem is a hallgató költői beleélő képességére van szükség az értelmezésükhöz: a nyelv mellérendelő összetételeinek a mintájára kell összevonni a parallel szavakat. Például, az imént idézett sorok ‘nő’ és ‘férfi’ szavainak együtt ugyanúgy emberi lényt kell jelenteniük, mint a prózai szöveg *nəŋxoi* szavának. Egyes esetekben az elbeszélte történet menete világosan igazolja is a szójegyzékekből kikereshető vagy csupán kikövetkeztethető értelmezést.

3. A 19. század elején gyűjtött verses szövegek nagy mennyiségben alkalmaznak parallel sorokat és — ennél fogva — parallel szavakat. Mellérendelő összetételeket alig találunk bennük. Ezek a szövegek már közlik számára is archaikusak voltak. A Pápay gyűjtötte nem verses mesék lényegében közlik anyanyelvi állapotát tükrözhetik. Ezekben a parallelizmus igen ritka (bár előfordul), ellenben a mellérendelő összetételek rendkívül gyakoriak. A fentiekén kívül vö. például: *ār-simal ləŋŋər ős* ‘sok-kevés egér volt ott’ (Pápay 1910. 74). A nem költői természetű prózai szövegekben egyáltalán nincs parallelizmus — a mellérendelő összetételeket azonban mindennapos rendszerességgel alkalmazzák.

Azt a kérdést, hogy a parallel szavak és a mellérendelő összetételek között van-e történeti összefüggés, Cs. Faludy Ágota (1950) vetette föl. A pontos válaszadás nehézségeit elemző cikkében többek között azért nem vont le végleges következtetést, mert a szó párok toldalékolására vonatkozó adatok

nem álltak rendelkezésére. Schmidt Évának köszönöm azt a felvilágosítást, hogy azok a szópárok, amelyeket fentebb az összetételek közé soroltam, a mai nyelvben akár mindkét, akár a második tagjukon toldalékolhatók.

Ha egyértelmű bizonyítékaink nincsenek is, a következő történeti hipotézis talán megkockáztatható. A mellérendelő összetételek már jelen voltak a nyelvben a verses szövegek kialakulása előtt, sőt, ezek adták az impulzust a parallelizmus konvenciójának kialakulásához. Eszerint az összetételeket — eredeti jelentésük megtartásával — ketté kell szakítani és két azonos mondatkörnyezetbe kell helyezni. A szöveg többi részének is ugyanezt az ismétlődő mintát kell követnie (vö. Austerlitz idézett munkáját). Mivel a műfaj maga improvizációs volt, szükségképpen sematikus eszközöket alkalmazott: a mesemondó lehetőleg más szövegekből ismert formulákhoz folyamodott, ahelyett, hogy minden alkalommal újakat alkotott volna. Ez megmagyarázza az összetételként nem ismeretes parallel szavak készletének rögzített voltát. A kétféle készlet közötti csekély különbségek is érdekesek lehetnek. A csupán parallelizmusban előforduló szópárok gyakrabban tartoznak a fokozó típusba, mint az összetételként is meglévők — fokozó párokat nyilván könnyebb improvizálni, mint összefoglalókat. A „párhuzamosíts, hacsak lehetséges” szabálya számot adhat arról is, hogy az igei parallel sorok — bár a nominálisaknál sokkalta ritkábbak — miért múlják fölül számban az igei összetételeket.

SZABOLCSI ANNA

Irodalom

- AUSTERLITZ, R. (1958), *Ob-Ugric Metrics*. FFC 174.
 Cs. FALUDY Á. (1950), *Az osztják nyelv történetéhez*. NyK 52: 208–239.
 PÁPAY J. (1910), *Északi-osztják nyelvtanulmányok I.* Finnugor Füzetek 15. Budapest.
 REGULY A. – PÁPAY J. (1944–1965), *Osztják hőseinek I–III.* Budapest.
 STEINITZ, W. (1941), *Ostjakische Volksdichtung und Erzählungen aus zwei Dialekten II.* Stockholm.

Ostyak Parallelisms and Coordinate Compounds

by ANNA SZABOLCSI

Northern Ostyak folk poetry is characterized by strictly parallel Lines of the format $AxBC / AyBC$, which only differ in the lexical items x and y . Such lines appear to refer to the same bit of reality in a logically contradictory fashion. It is suggested that they do not: they are to be interpreted following the well-established patterns of coordinate compounds of the language.

